

УДК 711.4:719(477.83)

Стасюк О.С.¹⁷, канд. арх,
докторант кафедри архітектури та реставрації
ORCID 0000-0002-2986-6321, olena.stasyuk@gmail.com
НУ “Львівська політехніка”, Львів, Україна

ВІЙСЬКОВИЙ ЦВИНТАР В ГАЛИЧИНІ – ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Проаналізовано основні військові цвинтаря, які зустрічаються в Галичині, їх види, форми, ідеологічну приналежність та стан збереження. Запропоновано превентивні міри для збереження історичних військових цвинтарів та формування нових.

Ключові слова: військовий цвинтар, пам'ятник, меморіальна пластика, збереження, архітектура

Постановка проблеми. Історичні цвинтарі є невід'ємною складовою частиною культурного пейзажу кожного міста чи містечка, свідченнями ідеології і духовного життя свого часу. Військові цвинтарі можливо є не в кожному населеному пункті, проте вони дуже чітко фіксують свій час, історію, ідеологію. Надзвичайно важливі моменти для країни і суспільства.

Перші військові цвинтарі появляються на Галичині під час першої Світової війни. Тобто на початку XX ст. І далі Двадцяте століття відзначилося ще рядом подій, які поповнювали військові цвинтарі. Це і II Світові війна і змагання за українську державу. Незалежно від статусу цвинтаря в абсолютно ідеальному стані об'єктів на Україні нема. Кожен цвинтар вимагає безупинного догляду і впорядкування. На військові цвинтарі неухильно накладається ідеологічна складова, що ускладнює їх існування.

І сьогодні ми знову маємо війну в нашій державі. А значить загиблих героїв. І перед нами вже стоїть проблема військових цвинтарів, яку ми змушені будемо вирішувати.

¹⁷ © Стасюк О.С.

Мета статті. У дослідженні поставлено за мету проаналізувати історію виникнення і формування військового цвинтаря на Галичині. На конкретних прикладах показати основні проблеми зі збереження історичного цвинтаря які зустрічаються на військових цвинтарях Галичини. Та запропонувати варіанти превентивних дій для максимального збереження існуючих військових цвинтарів та формування нових.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цікавитися і писати про історичні цвинтарі в Україні почали з дев'яностих років. Переважно досліджували історію виникнення та функціонування цвинтаря та описували видатних людей похованих на цих цвинтарях. Переважно зверталися до відомих цвинтарів у великих містах. У Львові описані практично всі цвинтарі і існуючі і не існуючі. Зокрема такі львівські дослідники як Павло Гранкін [1], Орест Дзюрбан [2] та Христина Харчук [3, 4] описали українські та австрійські військові поховання на Янівському та Личаківському цвинтарях. Найширше описаний є Личаківський цвинтар у Львові, можливо тому, що він є історико-культурним заповідником і музеєм. Найповнішою книжкою про так званий Меморіал Львівських Орлят, польські військові поховання на Личакові є книга Станіслава Ніцеї [5]. З цієї книги можна почерпнути всі необхідні дати, історичні факти і багато прізвищ. Надзвичайно об'ємною і дуже змістовною книгою присвяченою Галицьким військовим похованням часів першої світової війни є книга Агнешки Партрідж [6]. Книга багато ілюстрована і історичними і сучасними фотографіями, що надзвичайно розширює інформативність. І зовсім нова книга про Янівський цвинтар у Львові була надрукована у Щеціні у 2017 році. Автори Барбара Патлевіч і Ришард Томчик [7]. Книга об'ємна, різностороння, вміщено багато інформації, широкий історичний контекст і звісно згадано і військові поховання на цьому цвинтарі.

Виклад основного матеріалу. Придивимосся як в минулому ставилися до загиблих воїнів. Ще у давній Греції на полях битви насипали кургани які були одночасно могилами загиблих і символами перемоги. На вершинах курганів встановлювали фігури

кам'яних девів, як символ непереможності і мужності. Македонці після перемоги під Херонеєю в 338 р. до н.е. прославилися тим, що у двох однакових курганах поховали своїх загиблих героїв, а також загиблих греків [8]. Пізніше Александр Великий переніс прах загиблих греків на афінський акрополь формуючи в такий спосіб етос героя, який віддав для вітчизни найцінніше – своє життя. А також етос переможеного, якого належало поховати з повагою гідною кожної людини.

В християнській Європі загиблих воїнів ховали безпосередньо на полях битви. Часто після битви заключалося перемир'я для того щоб очистити поле бою. Подібно як в давнину готувалися братські могили над якими насипали кургани з землі. Визначні і титуловані лицарі знаходили останній спочинок в церквах або сімейних каплицях. Рядові воїни залишалися безіменними.

А в часи просвітництва коли було обмежено поховання в церквах і на прицерковних цвинтарях, були утворені нові цвинтарі поза мурами міста. Обов'язок піклування про могилу перейшов від церкви до суспільства і родини. Зміни стосувалися також підходу до померлих в загальному і зокрема до загиблих героїв. Змінилося відношення до солдатської анонімності. Перші загиблі солдати які удостоїлися пам'ятних надгробків були солдати загиблі під час домашніх воєн часів французької революції. Солдатські пам'ятники постали в Люцерні і в Парижі. Саме тоді виникає ідея символічної пошани героям у вигляді могили невідомого солдата. В Західній Європі на полях битв будували каплиці та оссаріуми які містили рештки загиблих. Одночасно курган як форма спільної могили, а також як пам'ятна споруда лишилася однією з найпопулярніших форм вшанування пам'яті загиблих як зазначає англійський дослідник А. Борг [9].

До часів першої Світової війни в Європі не створювали військових цвинтарів. Саме I Світова війна спровокувала потребу закладання військових цвинтарів в нашій географічній широті. Під час цієї війни солдати гинули в небачених досі кількостях. Війна заторкнула всіх. Про неї широко писали газети, розказували

очевидці. Не було родини, яка не понесла втрат впродовж цієї війни. В багатьох країнах назріла потреба віддати шану загиблим. Появилися публікації стосовно етичних, естетичних і архітектурних проблем пов'язаних з проектуванням військових цвинтарів. Для того щоб уникнути конфліктів щодо того, як належить вшановувати загиблих, як зазначає в своїй книзі А. Партрідж [6] за побудову і вигляд військових цвинтарів у Франції, Німеччині і Австро-Угорщині відповідали відповідні військові інстанції. В кожній з держав було сформульовано директиви оперті на культурні традиції, повагу для загиблих і культивування пам'яті про них. Відзначено, що кожен солдат повинен бути ідентифікований, якщо це лише можливо, повинен мати свою іменну табличку, кожен має право отримати надмогильний пам'ятник форма якого буде говорити про релігійну приналежність і військовий чин. Такі самі засади стосувалися і поховання загиблих ворогів.

Ці благородні наміри були інакше зреалізовані на західному і східному фронтах. На західному фронті це було пов'язано з незрівнянно більшими військовими втратами і різними підходами до армійської приналежності загиблих. До упорядкування полів битв, ексгумації загиблих і побудови цвинтарів приступали декілька років після закінчення війни.

Військові цвинтарі в Галичині були створені під час воєнних дій в 1914 – 1918 роках. В ситуації матеріальної кризи і загальної непевності щодо подальших результатів війни. Було задумано, що ці поховання стануть своєрідною пропагандою, сконсолідують народи і суспільства довкола габсбурського трону. Вони повинні були стати матеріальним доказом піклування держави про тих, які не повернулися до дому.

В Галичині побудовою військових цвинтарів займалися Відділи Військових Могиł з штаб-квартирами в Кракові, Перемишлї і Львові. Львів і Перемишель знаходилися ближче до фронту, відповідно переживали більші економічні труднощі і непевність військової долі, що впливало на розмах побудованих об'єктів. З осені 1914 року Львів був зайнятий російською армією, яка не

поспішала впорядковувати поля битв. Весною 1915 року російські війська залишають Галичину.

Феноменом галицьких військових поховань часів I Світової війни є факт, що одночасно поряд з тілами героїв мали бути поховані рештки солдатів ворожої російської армії. Належить підкреслити, що така продумана акція поховання на одному цвинтарі тіл переможців і переможених не мала прикладу в минулому і ніколи вже більше не повторилася. Це єдиний приклад глибокого гуманізму в сфері військових цвинтарів. На території сучасної Польщі ці цвинтарі є пам'ятками і є забезпечені охороною і піклуванням. Прикладом може бути цвинтар в Лужній Пустці малопольського воєводства (рис. 1). В 2016 році цвинтар був відзначений Знаком Європейської Спадщини. Він є повністю відреставрований як об'єкт і є найбільшим з військових цвинтарів часів I Світової війни в західній Галичині.

Рис. 1 Цвинтар в Лужній Пустці Малопольського воєводства Р.П.

Втрати Турецького корпусу на Галичині були великими. За час боїв у Галичині турки зарекомендували себе як стійкі та відважні солдати. Турецькі поховання часів I Світової війни знаходяться на території сучасних Івано-Франківської, Тернопільської та Львівської областей. Багато поранених в бою турецьких воїнів померло в госпіталях і були поховані на місцевих кладовищах.

Після I Світової війни змінилися кордони і держави. На нашій території пройшла коротка україно – польська війна, яка закінчилася поразкою України. Повсталала незалежна польська держава. Галичина ввійшла до її складу. Військові цвинтарі I Світової війни на нашій території залишаються в такому вигляді, як їх збудувала австрійська держава. Їх ніхто не руйнує, але ніхто і не будує нових, як в цей час в західній Європі. Польська держава у Львові на Личаківському цвинтарі будує пантеон так званим «Львівським орлятам» польським воїнам, які загинули за незалежність Польщі в польсько – українській війні. Принципи гуманізму продемонстровані на цих землях Австрійською державою відкинуті і заперечені. Польська влада не дозволяє збудувати військовий цвинтар українцям, які загинули в цій самій війні. І звичайно не йде навіть мова, щоб противників ховати на одному цвинтарі.

Дуже швидко в Європі вибухає II Світові війна. Фронт проходить через Галичину декілька разів. Після війни знову змінюються кордони і держави. Галичина була розділена між Радянським Союзом, якому дісталася центральна і східна Галичина і соціалістичною Польщею (ПНР), якій дісталася західна Галичина. Радянський союз був надзвичайно ідеологічною державою. Всякі гуманістичні принципи та ідеї не враховувалися, не працювали. Повсюдно був запроваджений культ радянської армії і радянського солдата визволителя і переможця. Була підхоплена ідея пам'ятника невідомому солдатові, яка широко розповсюджувалася по всій території радянської держави. В кожному населеному пункті мусів бути обеліск, пам'ятний знак, вічний вогонь, тощо, який повинен був прославляти радянську армію.

В 1915 р. під час окупації Львова російськими військами на горі вулиці Личаківської було закладено Російський військовий цвинтар та парк. Після закінчення Другої Світової Війни цвинтар було впорядковано і на ньому перепоховано вояків радянської армії. 23 лютого 1948 тут відбулося урочисте закладення меморіалу радянської армії, а 23 лютого 1958 року Меморіальний комплекс „Холм Слави“ було відкрито. Мушу сказати, що такі меморіали були

надзвичайно монументальними, дуже ідеологічними і мистецько дуже майстерно і якісно виконаними.

Одночасно руйнувалися ідеологічні символи попередніх держав і народів, які населяли ці землі. Багато турецьких поховань були знищені радянською владою у 1948—1949 рр. Зокрема саме тоді було знищено австрійський військовий цвинтар у Львові, який був розташований у північно-західному куті Личаківського цвинтаря. Саме тут знаходилася окрема мусульманська ділянка турецьких поховань. В 1951 зруйновано Меморіал Орлят у Львові. В 1956 році центральний надгробок «Могили невідомого солдата» вивезено до Польщі. В 1971 р. знищено могили і зруйновано колонаду за допомогою танків та будівельної техніки [5]. Військові поховання часів I Світової війни у Львові були також на Янівському цвинтарі. Зокрема військовий меморіал стрільців УГА, який у 1971 році знищила бульдозерами радянська влада [7].

Після отримання Україною незалежності 1991 році події почали розвиватися в зворотньому напрямку. У 1998 році на Личаківському цвинтарі розпочалося будівництво Меморіалу воїнам Української Галицької армії, а у 2005 його було урочисто відкрито (рис. 2).

Рис.2. Меморіал воїнам Української Галицької армії на Личаківському цвинтарі

У 1997–1999 р. було відновлено меморіал стрільців УГА на Янівському цвинтарі у Львові. В 1990 роках почалося відновлення Меморіалу львівських орлят на Личаківі (рис 3).

Рис.3. Меморіал «Львівських орлят» на Личаківському цвинтарі

На дуже багатьох цвинтарях в Галичині були віднайдені останки стрільців УГА та інших військових формувань, які воювали за державність та незалежність України. Силами громади їм встановлюють меморіальні хрести з таблицями, які засвідчують їх статус полеглих солдат і героїв і те що їхня жертва не була марною. Тут працюють і громадські організації зокрема «Благодійний фонд «Героїка» – благодійна організація, що має на меті збереження історичної пам'яті про боротьбу українців за незалежність. Основними напрямками діяльності є відновлення українських військових поховань, встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків на честь борців за незалежність. Вже 20 років з українською владою, науковцями, громадськими товариствами, місцевими громадами Галичини співпрацює громадська організація «Чорний Хрест» з Німеччини. Їхнім завданням є пошук, відновлення і реставрація меморіальних місць поховань австрійських та німецьких вояків часів I Світової війни. Ще у 1996 році було урочисто відкрито солдатський цвинтар Другого полку тірольських цісарських стрільців біля села Гійче (рис. 4).

Рис.4. Солдатський цвинтар Другого полку тірольських цісарських стрільців біля села Гійче

А згодом відновлено цісарськокоролівські цвинтарі в ІваноФранковому, Черневому, Липнику, Добросині, Глинську, Крехові. В свою чергу туреччина відновлює меморіал турецьким воїнам селі Лопушня Рогатинського району Івано-Франківської області. (рис.5.).

Рис.5. Меморіал турецьким воїнам селі Лопушня Рогатинського району Івано-Франківської області

Роботи було проведено у 2016 році суто за кошти турецчини. Також турецькі військові поховання до останнього часу існували в Стрию, Рогатині, Пукові та Путятинцях, де розташовувались військові шпиталі. Вцілілі турецькі військові цвинтарі розташовані на околицях сіл Верхня Липиця Підвисоке, Гутисько та Мечищів.

2014 рік, незалежна Україна, розстріл Небесної сотні. Загиблі герої повернулися до своїх домівок. У Львові їх ховають на Меморіалі воїнам Української Галицької армії на Личаківському цвинтарі. В інших містах також влаштовують своєрідні меморіали загиблим. Дуже скоро, після розстрілу небесної сотні почалася війна. Вона триває і досі. Не зупиняється і рахунок втрат, які ми несемо на цій війні. Питання військового цвинтаря героям сучасної війни поки що залишається відкритим.

Висновки. Військові цвинтарі є дуже важливою і дуже яскравою частиною пам'яті народу, суспільства, держави. Властиво вони і були придумані для того, щоб зберегти пам'ять про загиблих героїв, а також про їх вчинки. Історія військових цвинтарів виносить трохи більше ніж сто років. Це не так багато. Для історії це вік не просто дитини, а властиво немовлятка. Це три покоління і четверте, яке вже появилось, але щойно підростає. За цей час по землі де ми сьогодні живемо в Галичині прокотилося дві світові війни і змінилося чотири держави. Це багато. Держави з різними мовами, різними ідеологіями філософією і метою. Кожна з цих держав будувала власну історію, утверджувала свою ідеологію і намагалася підкреслити свої перемоги і затушувати поразки. А ці перемоги і поразки було дуже яскраво видно в військовому пантеоні.

Отже військових цвинтарів на цій землі вистарчає. За час української держави поруйновані військові цвинтарі були в міру можливості відбудовані. Відповідально заявляю, що в незалежній Україні цвинтарів не руйнують і військових також. Не залежно від ідеології якою вони наповнені.

Щодо існуючого стану, то його можна охарактеризувати, як задовільний. Ці цвинтарі вимагають безперервного догляду і піклування. Вони нищаться під впливом природніх факторів. Варто

продумати можливість надання таким об'єктам статусу пам'ятки. Безумовно необхідно вести безперервну просвітницьку діяльність для усвідомлення важливості і цінності таких об'єктів.

Щодо формування нових військових цвинтарів, то можливо це питання варто відкласти до моменту закінчення війни. Дати час пережити і передумати події, зрозуміти що саме є найважливіше і що саме ти хочеш запам'ятати, зберегти назавжди. Європейський досвід показав, що саме в який спосіб досягається дуже якісний і цікавий результат (як наприклад пантеон Редіпуля в Італії чи меморіал на полі битви в Верден Франція).

**Список використаної літератури **

1. Гранкін П. З історії військових цвинтарів Львова (1914 - 1918). – Львів: Галицька брама –1999–Вип: 5-6 (53-54) – С. 14–15.
2. Дзюбан О. Стрілецькі некрополі Львова). – Львів: Галицька брама – 1999 – Вип: 5-6 (53-54) – С.10-12.
3. Харчук Х. Австрійський військовий цвинтар та поховання українських стрільців на Личакові. – Львів: Галицька брама –1999– Вип: 5-6 (53-54) –С.20-23.
4. Харчук Х. Військові поховання на Янівському цвинтарі у Львові // Воєнна історія Київ 2011., Вип:3, –С. 46-57.
5. Nicieja S. Lwowskie Orlęta czyn I legenda Warszawa: Wydawnictwo Iskry – 2009. – S.
6. Partridge A. Otwórzcie bramy pamięci. Cmentarze wojenne z lat 1914 – 1918 w Małopolsce. – Kraków: Lettra-Graphic. – 2005. – S. 44-60.
7. Patlewicz B., Tomczyk R. Cmentarz Janowski we Lwowie. Polskie Dziedzictwo narodowe Szczecin: Uniwersytet Szczeciński. – 2017 – S. 35-44.
8. Krawczuk A. [2005](#), Wielka Historia Świat. Oficyna Wydawnicza FOGRA. – 2005 – Tom 3 Świat okresu cywilizacji klasycznych, str. 155.
9. Borg A. War Monuments, London: Leo Cooper. 1991 –P 70-75.

Annotation

Stasyuk Olena.

A MILITARY CEMETERY IN GALICIA – GENESIS AND THE CURRENT STATE.

Historic cemeteries are an integral part of the cultural landscape of each city or town, a testament to the ideology and spiritual life of its time. Military cemeteries may not be in every settlement, but they very clearly capture their time, history, and ideology – the extremely important points for the country and society.

Let's take a look at how the dead warriors were treated in the past. In ancient Greece, mounds were heap up on the battlefields, which were both graves of the dead and symbols of victory. In Christian Europe, dead soldiers were buried directly in the battlefields. Just as in ancient times fraternal graves were being prepared over which mounds of earth were poured. Usually warriors remained nameless. And during the Enlightenment the approach to the dead in general and the dead heroes in particular was changed. The first soldiers' monuments were erected in Lucerne and Paris at the 17-th c. It is then that the idea of symbolic honors to the heroes emerges in the form of the tomb of an unknown soldier.

Until the First World War, no military cemeteries were created in Europe. It was the First World War that provoked the need for the establishment of military cemeteries in our latitude. In each of the warring states, directives based on cultural traditions, respect for the dead and cultivation of memory were formulated. The Departments of Military Graves were engaged in construction of military cemeteries In Galicia with headquarters in Krakow, Przemyśl and Lviv.

The phenomenon of Galician military burials of World War I is the fact that in one cemetery the remains of soldiers of the enemy Russian army were to be buried near the bodies of the heroes. This fact had no example in the past and has never happened again.

After the First World War, borders and states changed. In our territory an independent Polish state rebelled. Galicia became part of it. The Second World War is breaking out in Europe very quickly. The front passes through the Galicia several times. After the war, borders and states change again. Galicia was split between the Soviet Union, which got central and eastern Galicia, and Socialist Poland (PRL), which got Western Galicia. The Soviet Union was an extremely ideological state. The cult of the Soviet army and the Soviet soldier of the liberator and the victor were introduced everywhere. In 1948, the solemn foundation of the Soviet Army Memorial was held and 1958, the Memorial Hall of the Hill of Glory was opened on Mount Lychakivska Street in Lviv. At the same time the ideological symbols of the previous states and peoples who inhabited

these lands were destroyed. In 1951, the Eagle Memorial in Lviv was destroyed. In 1971 a military memorial to UGA shooters at the Yaniv Cemetery was destroyed.

After Ukraine gained independence in 1991, events began to reverse. During the time of the Ukrainian state, the destroyed military cemeteries were rebuilt as far as possible. Responsibly, I declare that the Ukrainian state does not destroy cemeteries the military cemeteries as well. No matter what ideology they are filled with.

As for the current condition of the military cemeteries, it can be described as satisfactory. These cemeteries require continuous care and custody. They are destroyed by natural factors. Consideration may be given to these sites for monument status. It is absolutely necessary to carry out continuous educational activities for public awareness the importance and value of such objects.

As for the creation of new military cemeteries, it is possible that this issue should be postponed until the end of the war. Give time to relive and reflect on events, understand what is most important and what you want to remember, save forever. European experience has shown that this is the way to achieve a very high quality and interesting result (such as the Redipulla Pantheon in Italy or the memorial on the battlefield in Verdun France)

Key words: *military cemetery, monument, memorial plastic, preservation, architecture*

Аннотация

Стасюк Елена

ВОЕННОЕ КЛАДБИЩЕ В ГАЛИЧИНЕ – ГЕНЕЗИЗ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ.

Проанализированы основные военные кладбища, которые встречаются в Галичине, историю их возникновения и формирования, их виды, формы, идеологическую принадлежность. На конкретных примерах показано состояние военных кладбищ, проанализировано основные проблемы по их сохранности. Предложено превентивные меры для сохранения исторических военных кладбищ и формирования новых.

Ключевые слова: *военное кладбище, памятник, мемориальная пластика, сохранения, архитектура.*

Стаття надійшла до збірника у жовтні 2019р.